

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ
(Кіровоградська обл.)

Слово рідної мови

Іноді доводиться чути, ніби мова — найлегший предмет у школі. Мовляв, це щось загальновідоме, само собою зрозуміле, тому її викладати може будь-хто, не те, що математику. Але яка це прикра помилка, якої великої шкоди такий погляд завдає освіті й вихованню!

Насправді ж *викладання мови* — найважча справа. Викладати цей предмет повинні найздібніші й найталановитіші. Бо це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини. Адже із думки і слова почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу — всі його духовні цінності, творені століттями. *Викладання мови* — це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим диткненням до серця дитини. *Викладання мови* — це людинознавство, бо в слові поєднуються думки, почуття, ставлення людей до всього навколишнього світу. *Викладання мови* — це й суспільствознавство, бо в слові закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії й сподівання.

Кожен вдумливий педагог особливо дорожить великою духовною цінністю своїх вихованців, ім'я якій — чутливість до слова. Чутливість до того, що говорить учитель чи батько, — це, взагалі, одна з найважливіших і найскладніших педагогічних проблем; у ній надзвичайно виразно поєднуються навчання й виховання. Коли виникає питання: а чим же найбільше виховують уроки мови? — то щоразу переконуюешся і впевнюешся в тому, що їхня виховна сила — саме у формуванні, в утвердженні чутливості до слова, до найтонших порухів душі, виражених у ньому. Емоційна ж товстошкірість, душевна черствість і байдужість, здатність підкорятися тільки сильнодіючим засобам (окрик, загроза, потиличник) — це велике лихо шкільного й родинного життя одною із своїх першопричин має якраз дрімуче мовне безкультур'я, відсутність поваги до слова.

Мова, слово — то найтонший різець, здатний доторкнутися до найпотаємніших куточків людського серця. І якщо цим різцем ніхто не

торкався серця дитячого, якщо, образно кажучи, воно знало тільки молоток і кирку, то марно сподіватися від дитини внутрішньої духовної вихованості — того, що ми називаємо розумовою й емоційною культурою. Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури.

Наші школярі вивчають українську, російську й іноземну мови. Що вкладається в поняття *вивчають* — про це багато треба говорити. Теоретично ж передбачається, що, закінчивши середню школу, учень має добре володіти двома мовами, а іноземною читати із словником та вміти відповідати на елементарні запитання побутового характеру. Насправді ж до цього далеко. Нерідко ще школярі, що навчаються в українських школах і закінчують їх, як слід не володіють ні рідною, ні російською мовою. Особливу тривогу викликає те, що молоді люди, які вважають себе навіть культурними, у побуті, буває, користуються такою жахливою сумішшю двох мов, що якби написати отут кілька прикладів з їхньої «мови», то, мабуть, папір не витримав би сорому — загорівся б. Але що там говорити про мову учнів, коли й учителям ще подекуди бракує того чуття слова.

Користування сумішшю з двох мов — це одно з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Говорити такою скаліченою мовою — це все одно, що грати... на розстроєній скрипці. Все одно, що з дерева красуню різьбити... тупою щербатою сокирою. Скалічена мова — отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітива. Бо мова — це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ. Що ж вона побачить, коли віконця — у кіптяві, засновані павутинням, засиджені мухами? Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності — в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні й творчі сили. Отже, шлях боротьби за високу успішність лежить передусім через мовну культуру, бо мовна культура — це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності.

Щоб збагатити культуру педагогічного процесу, щоб навести лад у тій майстерні, яка зветься *навчально-виховним процесом*, треба насамперед виховати любов до рідної мови. Настроїти скрипку — і тільки тоді добувати з неї мелодію, здатну захопити, зачарувати слухачів. Зрештою, про велику роль рідної мови у вихованні людини написаво багато чудових рядків.

У нашому багатонаціональному соціалістичному суспільстві створено всі можливості для розквіту мов. Мова великого українського народу — це зірка першої величини на небосхилі щасливого братства народів Радянського Союзу. Духовне життя нашого братства стало б похмуриим і сумним, якби ця зірка не те що погасла, а навіть примеркла. Мовою народу, якою говорить нині понад 36 мільйонів, створено й творяться неоціненні духовні багатства, що належать усьому нашому братству, усьому людству. І наступні покоління повинні вносити свої коштовності в скарбницю духовних надбань нашого народу. Звідси важлива загальнопедагогічна проблема: виховувати в молоді любов до рідної мови.

Щоб любити — треба знати, а щоб проникнути в таку тонку й неосяжну, величну й багатогранну річ, як мова, треба її любити. Якщо вчителеві вдалося досягти того, що його вихованці добре знають і люблять українську мову, якщо в душі кожного з них глибоко закладено *чуття рідного слова*, то — в цьому переконає багаторічний досвід — вони знатимуть і шануватимуть також мову великого російського народу, яка в нашій багатонаціональній країні стала засобом спілкування

українця з грузином, якута з молдаванином, карела з узбеком. Хто ж не знає по-справжньому, а отже, й не любить рідної мови, той неук і в інших мовах.

Період найінтенсивнішого оволодіння рідною мовою — два-три останні дошкільні роки та два-три перші роки шкільного навчання — це й особливий період найбухливішого розумового розвитку дитини. Перед нею немовби відчиняється вікно в навколишній світ; вона вперше бачить сотні речей, предметів, явищ, залежностей, відносин. І від того, як міцно те бачення в неї пов'язано з мовою, наскільки тонкими й багатогранними є ці зв'язки, великою, а інколи й вирішальною мірою залежить її дальший розумовий розвиток, її успішність, її духовне життя. Вдумайтесь у таке загальновідоме явище, як дитяча допитливість. Дитина ставить десятки запитань *що це? як це відбувається?* і особливо багато *чому?* Якщо не задовольняється або примітивно задовольняється її органічна потреба все знати, то дитина виростає обмеженою в своєму розумовому розвитку. А це найчастіше буває тоді, коли слова, якими дорослі намагаються пояснити дитині світ, дуже вбогі, плутані — і, отже дають перекручене уявлення про світ. Досвід переконує, що розвиток розумових здібностей дитини залежить насамперед від того, наскільки правильна, внутрішньо багата, емоційно насичена мова, якою задовольняється дитяча допитливість.

Багатство рідної мови, її скарби — це наріжні камені тієї будови, ім'я якої — духовна культура людини. Я глибоко люблю й шаную російську мову, пишу нею, знаю напам'ять «Євгенія Онегіна» і «Кому на Русі жити добре», російська мова для мене — такий же коштовний скарб, як і українська. Але щастя цього великого духовного спілкування було б для мене недоступним, якби в мене не було рідної мови — української — і якби з молоком матері, її колисковими піснями, із словом рідної мови не ввійшла до мого серця ні з чим незрівнянна любов до Вітчизни, до її степів і гір, лісів і рік, до її людей.

Вдумаймося, друже-вчителю рідної мови, вдумаймося в те, яка велика відповідальність покладається на нас — прищепити кожному нашому вихованцеві *тонкість бачення світу*, глибоку сердечну шану до всього, що оточує нас, що збережено поколіннями наших предків і що твориться нині роботящими руками мільйонів трударів. Від нас, друже, залежить те, щоб громадянин, якого ми виховуємо в школі, бачив світ очима патріота, щоб неоціненною святинєю стали для нього водночас Пушкін і Некрасов, Толстой і Гоголь, Шевченко й Леся Українка, Франко й Коцюбинський.

Що ж ми маємо практично зробити для того, аби вихованці наші любили рідне слово? Аби вони були духовно багатими, культурними, розумними людьми. Аби слово рідної мови, а тому й слово дороге для нас російської мови було для них такою ж потребою, як краплина холодної води для мандрівника в безводних степах у палочу липневу спеку.

У вихованні любові до рідного слова не може бути так: спочатку зробимо ось це, а потім перейдемо до цього. Тут треба одночасно робити багато речей. І всі ці речі має об'єднувати живе слово, принадне, містке, наснажливе.

«Пам'ять народу, — писав Л. Леонов, — величезна книга, де записано все». У живому народному слові нуртує та внутрішня сила й краса, яка не передається ні звуками, ні буквами. Є в українському фольклорі простенька дитяча співомовка: «Сонечко, сонечко, відчини віконечко, бо татари їдуть та тебе заріжуть». Люблять її співати діти, тримаючи на долоні комашку — сонечко. Співанка — як співанка, таких у нашому фольклорі десятки тисяч... А вслухаймося в неї серцем, пам'яттю народу — і ми почуємо в ній відгомін сивої давнини, до серця нашого долине плач і стогін невільників, свист шабель, тривожне іржання ко-

ней, дзвінкоголосий сполох. Мудрість словесника-вихователя й полягає в тому, щоб зуміти розкрити перед свідомістю та серцем дітей ту величну книгу, яку Л. Леонов називає пам'яттю народною.

Діти переступили шкільний поріг, стали учнями. І вчитель має передусім ввести їх у квітучий сад, ім'я якому — рідна мова. Хай кожна дитина переживе захоплення, спостерігаючи красу квітки — слова, образу. То копітка й тонка робота, ніжне й ласкаве діткнення до дитячого серця — показати рідне слово в усій його принадності. Щоб сторінка за сторінкою перед ними розкривалася величезна книга — пам'ять народна. Щоб до їхніх сердець і розуму доходили найпотаємніші грані великого духовного багатства нашого народу. Ці заняття я так і називаю — *Двісті квіток рідної мови*. Це двісті відвідин саду рідного слова, двісті бесід про найвитонченішу й найбагатшу в світі красу.

Ось перша квітка — тема нашої бесіди: *Вечірня зіронька*. Діти приходять до школи, сідають на зеленій галявині під столітнім дубом. Сонце схиляється до вечірнього пругу, настає передвечірня тиша. Ми слухаємо цю тишу, дивимосся, як народжується вечірня зоря, як вона згасає, як настає ніч. Розкриваючи красу слова, дбаю, щоб діти побачили чарівні пелюстки дивної квітки, відчули її пахощі. Слово западає в душу дитини, стає її надбанням. І вона вже не дозволить нікому і передусім самій собі спотворити його — зруйнувати свою красу. Кожен такий образ стає силою, що розвиває чуття слова: дитина просто не може говорити спотвореною мовою, перекручене слово ріже їй слух.

Двісті чарівних квіток рідної мови, двісті розповідей про красу слова, двісті зустрічей з красою саду рідного слова — і дитина пізнає перші сторінки великої книги народної пам'яті, збагне неоціненну красу народних святинь. Ось кілька десятків цих квіток — картин, образів, якими прагну освітити дитині шлях до скарбниці рідної мови.

Пташки відлітають у вирій. Біля ставка на світанку. Осінне вбрання лісу. Веселка. Осінній дощ. Перший грім. Бджоли над квіткою хмелю. Джеміль у квітці маку. Ранкова зірниця в полі. Ластівки прощаються з літом. Остання осіння квітка. Зелене озимина. Орачі-трактористи. Вербка над річкою. Перший весняний птах. Марезо над обрієм. Хмаринка в блакитному небі. Багряне небо. Коли сонечко сховається за хмарою. Зелена травинка пробилася сухий листок. Широке поле. Буйний вітер. Бита дорога. Падають достиглі яблука. Перші сніжинки. Осінній день («бабине літо»). Квіти троянди. Сонячна галявина. Перший весняний струмок. Сонце зайшло на мороз. Троянда розкриває пелюстки. Виноградні грона. Осінні тумани. Зернина і колосок. Перша крига на ставку. Хуртовина. Цвітуть яблуні. Вранці на пасіці. Тополя в степу над шляхом. Краплини роси на пелюстках жоржини. Восени на баштані. Мерехтіння зірок. Біля могили воїна. Працьовиті руки матері. Іній на вербах. Літній день на жнивях. Наше свято Першого Хліба. Радість і туга. Мої прагнення. Спрага в літній день.

Серед *Двохсот квіток рідної мови* значну частину образів, які є основою роботи над словом, становлять літературні. Кожен із них є справжньою перлиною рідної мови. Ось деякі з них.

Між ярами над ставами верби зеленіють. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. Зелений гай густесенький. Вітер край дороги гне тополю. На могилі кобзар сидить та на кобзі грає. Мати молодая з своїм дитяточком малим. Реве, свиче завірюха. Зійшли сніги, шумить вода, весною повіє. Вечірня зіронька встає. За сонцем хмаронька пливе. Гомін, гомін по діброві, туман поле покриває. У долині село лежить. Співають ідучи дівчата. Защебетав соловейко — пішла луна гаєм. Очі розкрила конвалія біла і в здивуванні застигла, зомліла. Встала весна, чорну землю сонну розбудила. Минуло тепле літечко, настали холода. Неначе човен в синім морі, то виривав, то потопав (місяць між хмарами). Як не любити зими сніжнобілої на Україні

мої? Як не любити роботи розумної, праці, що дух веселить? Червоніє за горою, плугатар співає. Та вже весна, та вже красна; із стріх вода капле. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою.

Любов — це почуття; виховувати любов до рідної мови — значить утверджувати почуття захоплення, здивування, благоговіння. Пізнання краси рідної мови уявляється мені так: ми з дітьми заходимо в квіту-чий сад і зупиняємося — вражені, здивовані, схвильовані невимовною красою слова. *Двісті квіток рідної мови* — двісті разів (я говорю лише про молодші класи, а це повинно тривати весь час, доки дитина в школі) ми переживаємо неповторну красу. Підкреслюю: не просто усвідомлюємо, осмислюємо, а переживаємо. І тоді слово, його внутрішня краса, його барви й пахощі, його емоційні відтінки — все це залишить незгладний слід у дитячій душі.

Любов до духовного багатства, та ще до такого тонкого й ніжного, як мова — це сама суть духовного життя людини. Люблячи прекрасне, переживаючи повагу і шану до краси, людина вчиться поважати саму себе. Внутрішня духовна культура, що виражається у чутті слова, чутливості до його багатогранної краси і відтінків, — ця культура стає сильним стимулом самовиховання.

Але допомогти дітям, щоб вони осягнули неповторну красу рідної мови, — нелегка справа. Адже кожне слово, образ — це велика, емоційна наснага, якої не передаси тільки тим, що в твоїй розповіді будуть певні лексеми, буде дотримано всіх правил синтаксису та стилістики. Щоб передати її, для цього треба вміти створювати відповідну обстановку, помічати в природі ту розмаїтість барв і звуків, відтінків, яка надихала народ, коли він нагромаджував свій неоціненний скарб — мову.

Ось рядки, які я завжди повторюю з великим хвилюванням: *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє*. Дорогий друже-словеснику, якщо тобі вдасться донести до розуму й серця своїх вихованців внутрішнє багатство, красу, велич отаких двоохот сторінок великої книги народної пам'яті — вір, що твої учні навки полюблять рідну мову, дорожитимуть нею, нестимуть її неспотвореною й чистою. Людина, вихована на таких сторінках великої книги народної пам'яті, все життя своє буде непримиренна до примітива й вульгарності.

Яке невичерпне багатство почуттів в оцій квітці рідної мови — *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє*. Тиха липнева година. Сонце щойно сховалось за обрієм. Ми йдемо з дітьми в поле, сідаємо на стерні й слухаємо тишу скошених нив. Вона якась тривожна, насторожена й печальна. Все, що співало, раділо, купалося в сонячному промінні, — все готується на нічний спочинок. Далекі пагорби вкриваються легкою вечірньою млою. Дивіться, діти, як вечірня мла ніби переливається через краї ярів та долин. Стелиться нивами, пнеться на пагорби. *Гори чорніють* — ніколи не зітреться з дитячої пам'яті почуттів цей чарівний образ. Поле якось ніби принишло, загортаючись у сутінки. Від річки потягло прохолодою, затихли пташки, тільки ще наш степовий співунець — цвіркун пробує смичком струну своєї скрипки, а з ярів плівають все нові й нові хвилі вечірньої мли... *Поле німіє*.

А яка чудова квітка рідної мови — *Жайворонок у блакитному небі*. Як тільки повертається з теплого краю цей сонячний птах, я веду дітей у поле. Ми слухаємо радісну, багатоголосу музику весняного дня, вслухаємося в найтоншу мелодію цієї музики — жайворонків спів. Мені хочеться, щоб у дитячу душу назавжди запали слова *жайворонок, блакить, небо*. Вогником, який допомагає освітити емоційну наснагу слова, є казка. Я складаю казку про сонячного птаха й тут же, у полі, розповідаю її:

— Пригляньтесь, діти, до зеленого поля. Бачите, як по ньому ме-

рехтять срібні іскринки? На кожній стеблині. То сонце розсипає їх по степу, а жайворонок підхоплює. Ось він наздогнав срібну іскринку, зловив її дзьобом і кинувся долі. Поклав іскринку на землю, почекав, доки прохолоне. А потім — бачите? — знову ринув до сонця. Летить назустріч йому і хвалиться: ось у мене крихітка срібла, кину в блакитне море — і воно заграє. Дивіться, як він то вгору злітає, то падає вниз. Кине жайворонок крихітку срібла — задзвенить блакитне небо, і дзвенять степи, дзвенить увесь світ.

Захоплення красою слова — одно з тих найтонших і найглибших почуттів, які треба поволі, але неухильно, докладаючи немалих зусиль, утверджувати в юній душі. Я переконаний, що тільки там, де це почуття виховується, де людина переживає його не один раз, а знову й знову прагне зазнати щасливих хвилин, — тільки там можна говорити про любов до рідного слова.

Є ще один засіб виховання чуття слова й почуття любові до нього. Великий, художньо оформлений альбом. Це — *Скарбниця рідної мови*. Із словесного моря української мови ми вибрали тисячу слів, які вирізняються серед інших своїм особливо поетичним, емоційним забарвленням, несуть у собі багатогранні відтінки мислі й почуттів. Кожному з цих слів присвячено малюнок. Коли ж ідеться про абстрактне поняття, то на малюнку зображається подія, яка передає значення цієї абстракції. Скажімо, до слова *повага* найкраще підходить така картина: хлопчик і дівчинка принесли бабусі яблука на чистому вишиваному рушнику. Багаторічний досвід глибоко переконав мене в тому, що слово назавжди входить в духовне життя людини лише тоді, коли вона пізнає всі його внутрішні поетичні й емоційні відтінки.

Що вкладається в ці поняття — *поетичні, емоційні* відтінки? Візьмемо слово *дитя*. Розкрити перед серцем і пам'яттю дитини його внутрішнє багатство — це значить показати материнські думи, тривоги, хвилювання, надії, радість — все, що віддається дитині матір'ю. Це значить глянути й на іншу грань цього простого і водночас поетично наснаженого поняття — осмислити хоча б у загальних рисах, передати найяскравішими, найвлучнішими образами дитяче світосприймання; показати світ таким, яким його бачить і спроможна побачити дитина. Про слово *дитя* можна говорити не одну годину, і щоразу для розмови знайдеться багато цікавого, нового.

Скарбниця рідної мови починається з найпростіших малюнків до слів *ліс, ставок, дуб, сад, луг, галявина, струмок, джерело, потік, річка, берег, день, надвечір'я, вечір, ніч, світанок, ранок* тощо. Далі йдуть малюнки конкретних живих предметів: *курча, теля, ягня, лоша, кошеня, горобець, ластівка, горлиця, сокіл, орел, соловейко, вишня, яблуня, тополя, пролісок, конвалія, жоржини, волошки*.

Особливе місце в *Скарбниці рідної мови* посідають малюнки, присвячені словам *дитя, мати, батько, бабуся, дідусь, син, брат, сестра*. За ними йдуть малюнки, що ілюструють поняття *мужність, вірність, герой, Вітчизна, подвиг, повага, шана, пам'ять*.

Є в *Скарбниці рідної мови* й малюнки, в яких відбито негативні риси людського характеру, вади суспільного життя: *лінощі, жадність, боягузтво, задрощі, грубість* тощо.

Скарбниця рідної мови — це посібник для вчителя, який має полегшити (тільки полегшити, не більше) копіткє проникнення в рідну мову. У початковій школі (та й не тільки в ній) треба щодня знайти час відкрити хоча б одну сторінку *Скарбниці рідної мови*. Робити це слід принагідно, коли виникне потреба, уникаючи небезпеки обвалити на дітей лавину вражень, яких вони не в змозі осмислити й пережити.

Краса, багатство, найтонші відтінки й пахощі слова відкриваються в поетичній мові. У ній — візьмемо казку, народну пісню, співомовку чи вірш — немовби шліфуються грані слова, у найбільшій повноті вияв-

ляючи його внутрішню красу. Зокрема в народних казках протягом століть відклалися найкоштовніші перлини мовного багатства. Казка — це не тільки дитинство людства, а своєрідний світ дитинства і в наш час — в епоху атомної енергії й космічних польотів. Тому необхідно, щоб кожна дитина взяла із світу казки для свого духовного розвитку все, що тільки треба взяти.

У нас є Кімната Казки. У ній — вирізані з картону й фанери хатка на курячих ніжках, хатинка кози з сімома козенятами, Івасик-Телесик з гусьми-гусенятами, сірий вовк і хитра лисичка, Баба-Яга і Кошій Безсмертний. Сюди час від часу приходять малюки-дошкільники і молодші школярі. Коли землю огортає вечірня мла — як хороше слухається і сприймається казка! Тут усе пройнято духом народної мислі і народних образів; тут кожне слово звучить, мов чарівна музика. Діти сидять, затамувавши віддих, а навколо них творяться дивні дива: з темного лісу виходить сірий вовк і тягне в хаші солом'яного бичка, на крила-крилята сідає маленький Івасик-Телесик, в пекельній печі варить своє отруйне зілля Баба-Яга...

Саме завдяки казковості, таємничості обстановки до найглибших куточків дитячого серця доходить гра барв і відтінків рідного слова. Слово тут не тільки несе певний смисл, а й звучить для дитини, як музика, і їй хочеться ще й ще раз слухати чудову мелодію. Сім, вісім, десять, п'ятнадцять разів слухають діти казку про трьох братів, про Івасика-Телесика — а слухати хочеться знову й знову, бо кожне повторення — то все нова й нова казка. І кожного разу в слові для дитини відкривається якась нова грань.

У Кімнату Казки ми приносимо не лише казки, а й інші чудові твори рідної літератури. Тут перечитуємо «Кобзаря» Шевченка, вірші Лесі Українки, оповідання й поезії Івана Франка, твори Архипа Тесленка, Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Максима Рильського, Павла Тичини, Андрія Головка. У цій казковій обстановці, де розкриваються всі грані поетичного, емоційного смислу слова, діти, зрештою, стають поетами, творцями. Тут починається творчість.

Словесна творчість — це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ. З того часу як слово стає для дитини інструментом, за допомогою якого твориться нова краса, дитина піднімається на нову сходинку бачення світу, досягає якісно нового етапу в своєму духовному розвитку. Їй хочеться у слові виразити своє захоплення, свій подив перед красою світу.

Дитяча творчість починається з казки. Немає дитини, яка б, вражена красою поетичного слова, не створила власного образу. Ось переді мною казки, складені учнями 1—4 класів. Перечитуеш їх і переконуєшся, що це — справжні іскорки пошани до слова. Без такої поетичної творчості в роки дитинства немислиме виховання любові до рідної мови.

Ось казки, складені учнями 1—4 класів у 1966/67 і 1967/68 навчальних роках.

Хвалькувата троянда.

Зацвіла рожева троянда, запишалася. Хвалиться троянда: «Я краща від сонця». А сонечко й сховалося за обрій. Настала ніч. Троянда посіріла. Бо без сонця немає й краси.

(1 клас, Олена Мандригеля).

Жаба й райдуга.

Засяяла в небі райдуга. А жаба сидить у болоті й сміється: «Хіба це красиво? Ось як сонечко припече та зацвіте в болоті мох — ото буде красиво».

(1 клас, Галя Сироватка).

Вороняча школа.

Старий ворон відкрив у лісі школу. Для всіх пташок. Привели свою малечу сороки, лелеки, дятли, жайворонки. Старий ворон відкрив книгу і сказав: каррр...

Йому хотілося, щоб і всі інші птахи говорили: каррр... Але кожне пташеня співало по-своєму. Нічого не вийшло з воронячої школи.

(1 клас, Микола Середя).

Лісові дзвіночки.

Зацвіли квіти — лісові дзвіночки. У кожній пелюстці маленький молоточок. Як тільки подихне вітерець, молоточок доторкається до пелюсточки і дзвонить. Пливе дзвін по лісу.

(1 клас, Валя Щербина).

Іскорки сонця.

Рано-вранці жайворон залишив гніздо і заспівав високо-високо в небі. А з гнізда дивилися жайворонята. Бачать вони: на крильцях у матері горять сонячні іскорки. Просять вони матусю: «Принеси нам іскорку». А вона й каже: «Виростите, злетите в небо — самі принесете іскорку сонця на землю».

(1 клас, Віталій Ворошило).

Сова і соняшники.

Летіла вночі сова та й залетіла на соняшники. Чує, як квітки між собою говорять: «Скоро зійде сонце, буде гарно». Здивувалася сова: «Навіщо їм сонце? Адже в темряві так добре».

(1 клас, Олександр Фесенко).

Звідки злетів у небо жайворонок.

Весною сонце розтопило сніг. На землі лежала маленька сіра грудочка. Сонечко нагріло її. І ось вона ожила, заворушилась. Це вже не грудочка, а сіра пташка. Жайворонок. Знявся високо в небо і весело заспівав. Про сонце і про весну.

(2 клас, Євдокія Гаврилова).

Серце героя.

Була війна з фашистами. Маленький хлопчик-піонер допомагав радянським солдатам битися з ворогом. Він подавав кулеметникові патрони. Раптом бійця поранило, і він знепритомнів. Піонер став до кулемета. Відкрив вогонь по фашистах. Не міг перестріляти всіх, вони йшли чорною хмарою. Ворожа куля вдарила в груди юного героя. Розірвала груди, і впало серце піонера на землю. Помер хлопчик за життя своїх рідних, за свою Радянську Батьківщину. Прийшли селяни, поховали юного героя. Поховали й серце, загорнувши в червоне полотно. І виросла на тому місці червона троянда. Квітне вона вічно.

(2 клас, Галя Рядова).

Як Горобець і Ластівка помінялися гніздами.

Сподобалося Горобцеві ластівчине гніздо. «Давай, Ластівко, поміняємося гніздами», — каже Горобчик. «Міняймося, Горобчику», — відповіла Ластівка. Сидить Горобець у ластівчиному гнізді. Душно йому там, темно. Зацвірінкав Горобець — і цвірінкання не чути. А Ластівці в горобиному гнізді холодно. Солома тріщить, в очі сиплеться. Думає вона: «Як же тут ластовенята житимуть?» А Горобець бідається: «Як же тут горобенята житимуть? Їм же душно тут буде, темно». Подумали, подумали Ластівка й Горобець — та й повернулися до своїх гнізд.

(2 клас, Наталка Бардаш).

Березоцвіт.

У маленькій нірці під березою живе Березоцвіт. Це маленький хлопчик з синіми оченятами та білим волоссям. Взимку він спить на пухкій подушці з трави. А як тільки пригріє ясне сонечко, він пробуджується. Бере відерце з білою фарбою, щітку маленьку — і йде фарбувати берези. Щоб чисті були, гарні. Фарбує Березоцвіт дерева й співає. Його пісенька схожа на тихесенький шелест беріз.

(2 клас, Валя Ялисовецька).

Казка про Ранкову Зірницю.

Це було в школі для сліпих. Сліпий хлопчик — а там усі сліпі — встав рано-вранці, пішов до саду. Він любив слухати Музику Весняного Світанку. Його обличчя відчувало подих легкого ранкового, вітерця.

До хлопчика підійшов Учитель. Торкнувся плеча сліпого. Хлопчик запитав:

— Скажіть, Учителю, звідки віє цей ласкавий вітер? Що там є — звідки він подихає?

— Там Ранкова Зірниця, — відповів Учитель.

— А яка вона?

Учитель став розповідати:

— Вона — мов рожева пелюстка макової квітки... Вона — немов квітка персика...

Обличчя сліпого хлопчика скривилося від болю.

— Вчителю, — сказав він, — я не бачив ні макової квітки, ні персика.

— Пробач мені, — тихо промовив Учитель. — Ранкова Зірниця — мов поцілунок матері. Мов доторкання її щокі.

— Тепер я знаю, яка Ранкова Зірниця, — прошептав сліпий хлопчик.

(3 клас, Ніна Пащенко).

Жменя рідної землі.

Проводжала мати сина в Радянську Армію. Проводжала та й наказувала: «Бережи, сину, Вітчизну. Люби її, як мене, рідну матір. А якщо ворог піде на нас війною і доведеться битися за Вітчизну, згадай, як пахне рідна земля. Ось вона, візьми її з собою». І дала синові жменя рідної землі в червоному шовковому мішечку.

Служить син на кордоні: з червоним мішечком не розлучається. Одного разу вночі стояв він на варті радянського кордону. Раптом пішли на нього вороги, стріляють. Поранили в груди. Полилася кров на землю. Притиснувся молодий солдат ще тісніше грудьми до землі і відкрив по ворогові ще сильніший вогонь. Цілу ніч не давав він ворогам піднятися з землі. А вранці відчув, що немає сил. Пригадав червоний мішечок. Вийняв з кишені, приклав до серця. І зразу відчув себе сильним і могутнім. Закрилась рана на білому тілі. Знову стріляє солдат по ворогові. А потім прийшла підмога, і ворогів прогнали. Найдорожче для мене — рідна земля.

(4 клас, Олександр Давиденко).

Звичайно, казка — це лише перша пелюстка в квітці дитячої творчості. Друга пелюстка — твори про те, що дитина бачить навколо себе, що її хвилює, чим вона захоплюється, про що мріє. І тут, коли визнаємо тему для твору, треба конче дбати, щоб вона вже своїм формулюванням наштовхувала дітей до роботи над образним словом, давала їм змогу відчутти неповторну красу і силу рідної мови. Ось ті окремі теми, котрі ми пропонуємо своїм учням.

У 1 класі: *Хризантеми — діти осені. Перші сніжинки впали на землю. Що сниться дубові взимку. Як травинка пробила торішній сухий листок. Бджола над квіткою.*

У 2 класі: *Ластівка будує гніздо. Рання осінь у полі. Ласкавий вітерець і холодний вітер. Де гріється взимку зайчик. Перші весняні струмочки.*

У 3 класі: *Як ми знайшли в полі (в лісі) гніздо. Літній день, що найбільше мені запам'ятався. Осінні й весняні квіти. Дятел на дубі. Вишневий садок у травні. Колоситься пшениця. Праця наших батьків.*

У 4 класі: *Я посадив Яблуню Матері. Свято Першого Хліба. Як подорожує краплина води. Дуб і верба. Найкрасивіше і найпотворніше. Листопад.*

У 5 класі: *Ми шануємо пам'ять воїнів, що полягли в боях за Вітчизну. Для чого людина живе на світі. Якою людиною мені хочеться стати. Що освітили перші промені сонця. Восени в яблуневому саду.*

У 6 класі: *Зелена ялинка в сніжні. Що для мене найдорожче в світі. Як я уявляю добро і зло. Як я уявляю щастя. Перед грозою в квітучому саду. Честь і гідність радянського громадянина. Оповідання про подвиг юного партизана.*

У 7 класі: *Літній день на жнивях. Яблуні в зимовому вбранні. Зелена краса луги. Перший весняний грім. Як я уявляю мужність. У чому краса людини. Що таке подвиг. Мої мрії про майбутнє.*

Ось кілька творів на ці теми.

Що сниться дубові взимку.

Взимку дуб снить. Не скидає листя, щоб тепліше було. Це немов його ковдра. Сниться йому літо. Як гримів грім і шумів дощ. Як у небі сяяла веселка. Як сів на гілку соловейко і заспівав. Прокинувся дуб і зітхнув. Хочеться дубові, щоб швидше настало літо.

(1 клас, Майя Постолова).

Рання осінь у полі.

Коли приходять рання осінь у поле? Як пахне динями й яблуками. Схилилася при дорозі біла квітка ромашки. Замок цвіркун. Лелека став на одній нозі і дивиться туди, де заходить сонце.

(2 клас, Ніна Шевченко).

Якою людиною мені хочеться стати.

Мені хочеться стати прикордонником. Щоб уночі стояти на захисті нашої Радянської Батьківщини. Всі люди сплять спокійно, а я стою на варті. Десь далеко й матуся спить. Спи спокійно, мамо, я пильно дивлюся в темряву. Ворог не посміє перейти кордон. А якщо й спробує — я схоплю його й приведу на заставу.

Мені хочеться, щоб мати гордилася мною, щоб говорила людям: «Ось який у мене син».

(5 клас, Віктор Павленко).

Така творчість є важливим засобом і в формуванні комуністичних переконань. Користуючись словом для самовираження, дитина усвідомлює свої позиції, утверджується в своєму особистому ставленні до добра і зла, до рідних і ворожих народів і соціалістичному суспільству сил. Слово рідної мови, отже, стає могутнім чинником утвердження комуністичного світогляду й любові до Радянської Батьківщини.

Багаторічний досвід переконав мене в тому, що в руках педагога слово є могутнім засобом, здатним піднести, звеличити людину в її власних очах, утвердити її патріотичну свідомість і громадянську гідність, на все життя відкрити в її серці невичерпні й вічні джерела любові до землі своїх предків, до завоювань соціалістичної революції, пошани до героїв боротьби за наше щасливе сьогодні. Вирішальну роль тут відіграє слово про те, якою була наша Батьківщина до революції і якою стала вона, перетворена боротьбою й творчістю народу, натхненого ленінськими ідеями Комуністичної партії. Я читаю дітям твори Тараса Шевченка і Лесі Українки, Івана Франка і Павла Грабовського про тяжке, нужденне життя трудящих нашої прекрасної України у тому страшному «раї на землі», де щастя людина бачила тільки в казці та пісні. Читаю про минуле, щоб кожна дитина розумом і серцем осягнула щастя свого нинішнього соціалістичного життя, пережила й ніколи не забула, як важко дісталось воно. А щоб розкрити цінну цю щастя, доношу до дитячих сердець слово про великий історичний *подвиг* — подвиг Леніна і керованої ним Комуністичної партії, подвиг комуністів-героїв, подвиг мільйонів радянських людей, які віддали своє життя за свободу й незалежність Радянської Батьківщини в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Чим ріднішою, дорожчою для дитини є ідея, втілена в слові, тим глибше западає це слово в її серце, тим міцніше, органічніше входить воно в її духовний світ. Якщо ви хочете, щоб людина вже в дитинстві вмiла виражати словом свої думки про найтонші відтінки навколишнього світу, людських почуттів і прагнень, якщо ви хочете, щоб слово було для неї не завченими звуками, а живим вираженням самої себе, — умiйте вибрати із скарбниці рідної мови *найвагомiші, найгострiші, найпалкiші слова*. Такі слова, які б змушували людину глибоко переживати своє ставлення до того, про що вона дізнається, чує, думає. Знайдіть у рідній мові слова, в яких зазвучав би весь діапазон людських думок і почуттів.
